

УДК 930.2:323.281-053.6(477)(045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-1-68-77

КОРОЛЬ Роман Володимирович,
аспірант кафедри археології та
спеціальних галузей історичної
науки Черкаського національного
університету імені Богдана
Хмельницького, молодший
науковий співробітник редакційно-
видавничої групи «Реабілітовані
історією. Черкаська область»
e-mail: roman_897@mail.ru

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕСІЙ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ЩОДО ШКІЛЬНОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Досліджені історіографія, джерельна база та методологія вивчення теми репресій тоталітарної системи державної влади ХХ століття щодо українських політичних злочинців віком від 12 до 25 років. Автор аналізує законодавчий процес подолання ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях, узагальнює відкриті архівні джерела про репресії тоталітарної держави проти підростаючого покоління. Ілюструється список архівних фондів Державного архіву Черкаської області, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Акцентується, що головною джерельною базою для дослідників стали розсекречені документи державних архівів, архіву ЦК Компартії України, її місцевих партійних комітетів, матеріали архівних підрозділів колишнього Комітету державної безпеки УРСР. У фондах відкриті для опрацювання документи партійно-чекістського контролю неблагодійних учнів та студентів. На основі вивчення розсекречених справ автор стверджує, що державний терор, пропаганда та виховання були спрямовані проти українства з перших років життя у державі. Представники молодого покоління, які виступали проти офіційних канонів у силу родинних традицій, виховання, релігійних переконань, оголошувалися кримінальними чи політичними злочинцями. Робиться висновок, що об'єктивно це були репресії проти майбутнього українського народу.

Ключові слова. *Історіографія, джерельна база, методологія досліджень, архівні установи, розсекречені документи, репресії, історична справедливість.*

Постановка проблеми. В історії України ХХ століття дослідження теми політичних репресій завжди набувало ідеологічного загострення. І нині в суспільстві сприймається неоднозначно. Причиною цьому є не тільки інформаційна війна в умовах військового протистояння України та Росії, а й тривала закритість теми, перекручення об'єктивної реальності, що вразила своїми наслідками не одне покоління українського народу. Системні дослідження трагічних сторінок історії України, особливо щодо майбутнього дітей, підлітків, молоді, прихованих протягом десятиріч, покликані змінити свідомість людей, сприяти активності громадян у соціальному становленні.

Відповідно й увага до документальної спадщини репресивних органів тоталітарної держави 1917–1991 років, розкриття її складу, змісту та засадничої специфіки посідає поважне місце серед джерелознавчих проблем.

Проблемам дослідження – його причин, наслідків, окремим персоналіям за роки незалежності України присвячено чимало наукових досліджень. Важливо продовжити цю роботу на більш поглибленому рівні. Зокрема, потребує опрацювання проблема вивчення демографічного зрізу, причин, які зумовили сталінське керівництво здійснювати силовий тиск на інтелігенцію, представників партійного і державного керівництва, робітників і селян та їхніх дітей. В орбіті наукових опрацювань недостатньо аналізується питання

репресій щодо дітей, шкільної та студентської молоді. Маловідомою є тема долі нащадків жертв репресій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою нашого дослідження стали законодавство тоталітарної радянської держави, незалежної України, відкриті для вільного доступу документи державних та галузевих архівів центральних областей України, суспільно-політичні видання іноземних та вітчизняних дослідників, мемуари жертв і очевидців.

Ця тема вітчизняними науковцями ще не вивчена. Зарубіжні вчені розглядають її лише побіжно через призму аналізу репресивної політики тоталітарної держави у ХХ столітті.

Мета дослідження. Дослідити історіографію, методологію та відкриті відомості архівів центральних областей України як джерельну базу вивчення теми про репресивні заходи щодо підростаючого покоління українців. На основі глибокого опрацювання архівних фондів висвітлити причини, характер репресивних заходів сталінського керівництва щодо шкільної та студентської молоді, показати постаті жертв репресій, стан їх реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Рада Європи 13 липня 2000 року прийняла спеціальні Рекомендації країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів. Головним мотивом документа є те, що жодна країна не може стати демократичною, не забезпечивши власним громадянам права на правду про своє минуле. І саме архівні документи є головним інструментом для відтворення правди [1, 1].

Поштовхом для джерелознавчих досліджень став Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009 [2, 1].

Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII [3, 218] відкрив доступ до інформації, яка свого часу перебувала у віданні таких репресивних органів, як ЧК, ГПУ, ОГПУ, НКВД, НКГБ, МГБ, МВД, КГБ та інших. Основними засадами державної політики щодо забезпечення доступу до архівної інформації репресивних органів держава називає гарантію права кожного на доступ до архівної інформації репресивних органів; гарантовані умови для належного зберігання, примноження та використання архівної інформації репресивних органів; забезпечення оцифрування носіїв архівної інформації репресивних органів.

На виконання Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» та рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» [4, 1], Державний архів Черкаської області, інші державні архівні установи, архівні відділи міських рад провели ревізію архівних фондів із метою виявлення архівної інформації репресивних органів. За підсумками ревізії складено списки архівних фондів (нефондових комплексів), в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки.

Державний архів Черкаської області до такого списку архівних фондів, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки, зачислив:

ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНІ УСТАНОВИ

1. ф. Р-1667 – Золотоніський повітовий військовий комісаріат, м. Золотоноша Кременчуцької губ. 1917–1922 рр., опис 1. Містить 117 справ управлінської документації.

МІЛІЦІЯ ТА ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА

2. ф. Р-5625 – Управління Служби безпеки України в Черкаській області, м. Черкаси Черкаської обл. 1918–1992 рр., описи 1,2. Опис 1 містить 10893 справи, опис 2 – 30573 позасудові та припинені кримінальні справи, фільтраційні справи.

3. ф. Р-1670 – Золотоніська повітова робітничо–селянська міліція, м. Золотоноша Полтавської губ. 1920–1922 рр., опис 2. Містить 3 справи управлінської документації.

ПРАВОСУДДЯ, ЮСТИЦІЯ

4. ф. Р-2633 – Відділ юстиції виконавчого комітету Черкаської обласної Ради народних депутатів, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1956, 1971–1984 рр., опис 3. Містить 38 справ управлінської документації.

СУДИ

5. ф. Р-2634 – Черкаський обласний суд Міністерства юстиції України, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1995 рр., опис 2. Містить 146 справ управлінської документації.

ПРОКУРАТУРА

6. ф. Р-2841 – Прокуратура Черкаської області Прокуратури УРСР, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1980 рр., описи 1, 3, 5. Опис 1 містить 108 справ, опис 3 – 81 справу, опис 5 – 649 справ управлінської документації та наглядових виробництв.

Таким чином архіви Черкащини у 6 фондах зберігають відомості 42608 справ, що містять фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Аудіовізуальних документів з цього напрямку в архівах немає. Документів, що мають грифи обмеженого доступу, також немає [5, 1].

В Україні незалежність, утверджена після розпаду радянської імперії на початку 1990-х рр., призвела до розвитку демократичних процесів, що спричинили трансформацію свідомості у населення країни, політичної та інтелектуальної еліти. Базовим елементом цього процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях. Дослідження теми репресій тоталітарної держави та їх наслідків для України розпочалося після розсекречення документів колишніх радянських спецслужб та матеріалів вищого партійно державного керівництва СРСР [6, 1].

Розкриття злочинів більшовицького режиму радянської доби у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. стало одним із «мейнстрімів» не лише професійних історичних досліджень, але й актуалізованої історичної пам'яті суспільства. На основі нових архівних даних значна частина вчених та громадськості сподівалися отримати науково-статистичні підтвердження злочинів тоталітарної системи, повернути із забуття сотні тисяч прізвищ людей, які постраждали від необґрунтованих політичних репресій.

Документальних публікацій із джерельної спадщини репресивно-каральних служб різного типу і виду, від великих тематичних до поодиноких, нараховують уже тисячі назв [7, 60]. Український дослідник Г. Папакін вбачає парадокс у тому, що теоретичне опрацювання змістовного складу такого значного джерельного масиву значно відстає від темпу їх оприлюднення [8, 56]. На думку історика, практично відсутні комплексні фахові джерелознавчі праці з цієї проблеми. Доводиться констатувати, що ані історики, які досліджували сталінські репресії, ані фахівці–джерелознавці досі не звертали уваги на зазначені проблеми, не піддавали науковому аналізу виділену групу джерел радянської доби, не виокремили всієї засадничої її специфіки. Так, у курсі лекцій професора С. Макарчука, де поданий докладний огляд писемних джерел з історії України за різних історичних епох, згадана категорія джерел просто проігнорована [9, 352]. З наявних досліджень можна назвати лише ґрунтовні праці відомого історика С. Білоконя [10, 496], окремі статті П. Олійниченка [11, 211], Р. Пирога і О. Гранкіної (Бажан) [12, 38], а також фахову розвідку провідного джерелознавця Я. Калакури [13, 19]. Але згадані праці присвячені аналізу архівно-кримінальних справ реабілітованих громадян – єдиної на час їх написання розсекреченої категорії документів спецслужб, які складають значну частину, проте не весь документальний масив, створений у діяльності репресивно-каральних органів СРСР.

Щодо джерелознавчої оцінки інших категорії документів згаданих служб можна послатися на поодинокі розвідки, що далеко не охоплюють усю сукупність історичних джерел, як народжених спеціальними службами СРСР, так і тими, які свідчать про стиль і методи їхньої роботи [14, 465]. Навіть в новітньому «Путівнику Галузевого державного архіву СБ України» відсутня повноцінна комплексна характеристика складу і змісту його документальних зібрань, окрім суто лапідарної, що виділила вісім таких основних груп:

- нормативно–правові та розпорядчі документи;
- інформаційно–аналітичні документи, створені для вищих органів влади та управління;
- статистичні зведення про результати оперативно-розшукової та слідчої діяльності;
- архівні кримінальні справи на репресованих;
- документи про діяльність органів «держбезпеки» під час Другої світової війни;
- документи, що характеризують діяльність спецслужб іноземних держав проти СРСР;
- оперативно-розшукові та особові справи працівників; агентурні справи [15, 13–14].

Таким чином, в основу такої характеристики покладені різні принципи: номінально–номенклатурний і хронологічно–тематичний.

Усебічному розкриттю змісту і потенціалу інформаційно–аналітичних документів силових структур та меншою мірою архівно–кримінальних справ присвячена праця Р. Подкура [16, 238].

І. Білас у першому томі своєї праці намагався подати основні відомості про становлення репресивно-каральної системи в СРСР та Україні [17, 422], але його дослідження не містить джерелознавчого аналізу згаданої проблеми.

Дослідники періоду радянських репресій 1920–1930-х років Р. Подкур та В. Ченцов у спеціальній монографії зробили спробу відтворити історію формування архівів репресивно-каральних органів, здійснити джерелознавчий аналіз усього комплексу такої документації, подати її класифікацію і розкрити вміст інформації з основних таких джерел доби радянської тоталітарної системи, породженого нею «Великого терору». Вони визначили такі групи документів репресивно-каральних органів:

- організаційно-розпорядчі, до яких віднесені також протоколи і поточне листування;
- планові;
- обліково-контрольні;
- звітні; статистичні; документи з особового складу.

Окрім того, автори виділяють різновиди окремих підвидів документів, зокрема, «обширных групп следственной, судебной и оперативной документации». Таку суто галузеву схему класифікації доповнює документація партійних і радянських органів, без чого, за справедливим зауваженням авторів, неможливо «в полной мере установить значимость документов ЧК-ГПУ-ОГПУ для исторического исследования, их достоверность, репрезентативность, объективность» [18, 94].

Власні погляди на питання класифікації джерел з історії радянських репресивно-каральних органів 1930-х років надає Г. Папакін [19, 183]. Найважливішою проблемою в розкритті джерельної спадщини радянської репресивно–каральної системи, на його думку, є наукова класифікація всього джерельного комплексу, створеного та зібраного органами ЧК/ГПУ/НКВД, а також тих джерел і пам'яток, що подають інформацію про їх діяльність. Функціонування цих органів, насамперед, неможливо розглядати поза контекстом повноважень компартійних органів. Партійні комітети різного рівня не лише здійснювали позірний контроль за роботою створеної і вихованої ними репресивно-каральної системи. Партійні комітети існували і всередині органів ЧК/ГПУ/НКВД; саме через них компартійна номенклатура відповідно до норм партійного статуту здійснювала повсякденне керівництво роботою репресивно-каральної системи в СРСР. Для з'ясування ступеню взаємопов'язаності компартійних і «чекістських» джерел Г. Папакін прослідковує їхню організаційну підпорядкованість. Це надасть можливість відповісти на

засадниче питання – чи відбиті у таких джерелах масові злочини радянських репресивно-каральних служб, засуджені навіть за часів компартійної системи (XX з'їзд КПРС), суперечили компартійним указівкам, або ж вони впливали з самої терористично-репресивної суті комуністичного режиму і запроваджувалися за партійними рішеннями?

Відповідь на таке питання не є такою простою, як це здається, наприклад, польському досліднику Гж. Мотиці: «Насправді ж саме комуністична партія керувала репресіями, тоді як апарат безпеки був лише виконавцем її вказівок. НКВС був мечем, але рукою, що карала, була партія. Наявні архівні документи не залишають сумніву, що комуністична партія тримала під контролем діяльність органів безпеки» [20, 307].

У рамках джерелознавчої теми слід особливу увагу звернути на ті інформаційні потоки, які породжували відповідні партійні директиви, з'ясувати роль і місце радянських репресивно-каральних органів у їх народженні. Адже кожній партійній директиві на знищення «ворогів народу», яку сумлінно виконували згадані органи, передували інформаційні, слідчі, звинувачувальні матеріали, ретельно підготовлені працівниками ЧК/ГПУ/НКВД і доведені до відома союзного партійно-радянського центру. Партійні директиви виконували роль запалення у моторошному механізмі радянських репресій, паливо ж для нього надавали репресивно-каральні органи. Вони ж, водночас, були коліщатами, які здійснювали його повсякденну діяльність: проникнення до всіх сфер життєдіяльності тогочасного суспільства, налагодження системи тотального контролю за думками, настроями, діями громадян, спостереження за всім і всіма, залякування суспільства репресіями й терором, запровадження системи підневільної безкоштовної праці мільйонів громадян. До того слід врахувати, що взаємини репресивно-каральних органів з регіональними й місцевими парткомками були своєрідними, не зводилися до прямого підпорядкування і контролю. Тому навряд чи можна беззастережно стверджувати, що перші підкорялися другим. Говорити треба про складний механізм взаємного контролю, спостереження і доносів знизу і на гору.

З урахуванням згаданих факторів ми вважаємо за доцільне розвинути ідеї вже оприлюдненої схеми класифікації джерел з історії національно-визвольної боротьби українського народу 1939–1956 років. Загальна схема класифікації документальної спадщини органів ЧК/ГПУ/НКВД доби «Великого терору» відповідно видається такою. Всі пам'ятки та джерела з історії «Великого терору» варто поділити на дві загальні великі категорії незалежно від їх змісту, зовнішньої форми, виду, типу, місця теперішнього зберігання. Підставою для їх виділення є засадничий принцип походження пам'ятки, або авторство в найширшому розумінні (загальновідомий архівний провенієнцпринцип).

Першу з них складають найрізноманітніші джерела, народжені тогочасним антирадянським спротивом (навіть уявним, вигаданим, легендованим) та жертвами радянського державного терору як в Україні, так і на еміграції, за кордоном. На нашу думку, саме ця категорія має посісти чільне місце серед усіх джерел з історії репресій і терору, попри свою незначну кількість у порівнянні з партійними та «чекістськими» джерелами, що залучалися як «речові докази» до слідчих і судових справ, або просто відкладалися у заведених справах. Провідним видом джерел тут стають щоденники, спогади. Найвідоміше джерело цього походження – щоденники академіка ВУАН Сергія Єфремова 1920-х рр., лише на початку 1990-х рр. передані з архівів КГБ до Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [21, 848].

Важливе місце посідають також літературні твори. Останні створювалися вже на еміграції (характерний приклад – роман І. Багряного «Людолови»), або в період хрущовської відлиги (оповідання О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича»).

У 1960–1980-х р.р. завдяки послабленню радянського тоталітаризму та самоізоляції СРСР від світу в Україну потрапили окремі суспільно-політичні видання іноземних дослідників, більшою мірою вихідців з радянської країни. Нелегальними шляхами доходили твори М. Джиласа, А. Авторханова, Р. Конквеста, О. Солженіцина, Г. Костюка.

Книга Григорія Костюка «Сталінізм в Україні», написана в 1950-х роках, опублікована в 1960 році англійською мовою у трьох видавництвах [22, 508]. Вперше вийшла у світ українською мовою в Україні лише 1995 року. У своїх дослідженнях у публіцистиці автор переконливо доводить, що російський імперіалізм породив тоталітаризм – ленінізм-сталінізм, все державний режим репресій і терору. Г. Костюк переконаний, що радянський режим в Україні, як і в інших республіках колишнього СРСР був війною більшовицької держави з народом. Автор зробив спробу вивчення теорії, тактики і стратегії більшовизму в національному питанні, систематизував матеріали і факти доби сталінізму, дав їм політичний аналіз.

Засобом самвидаву за кордоном, в Україні та інших республіках СРСР поширювалися свідчення жертв тоталітарного режиму, документи, пов'язані з їхніми справами. 1967 року українськими емігрантами в США було засноване українське видавництво «Смолоскип» імені В.Симоненка. «Смолоскип» у США видавав в основному твори українського самвидаву і твори українських письменників, заборонені в Радянській Україні. В 1968–1990 роках видані збірки поезій; самвидавні твори, дослідження і документи Валентина Мороза, Олеся Бердника, Миколи Руденка, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Євгена Крамара; п'ятитомник творів Миколи Хвильового, однотомник Леся Курбаса, самвидавні журнали «Український вісник» і «Кафедра», документи і бюлетені Української Гельсінкської групи; спогади Данила Шумука, Євгена Грицяка і Докії Гуменної; публіцистичні і літературознавчі праці Григорія Костюка і Юрія Шевельова (Шереха); брошури українською і англійською мовами про українських політ'язнів, енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні: 1960–1990».

У 1974 році видані в США у двох різних видавництвах два збірники Валентина Мороза англійською мовою. Аналогічні публікації українською мовою вийшли 1975 року у видавництві «Сучасність». Есей «Репортаж із заповідника імені Берії», написаний у 1967 році, чи не найглибше з усіх відомих на Заході документів самвидавної літератури з'ясовує суть поневолення людини в умовах комуністичної диктатури, розкриває філософію цієї системи, зокрема її головного інструменті насилля над народами, тобто КДБ [23, 286].

Для повноти дослідження використано також книги радянської доби про турботу радвлади задля щасливого майбутнього підростаючого покоління. У збірнику «Подписаны Лениным» серед документів, листів, спогадів упорядника В. Шаньгіної є документи з населених пунктів сучасної Черкаської області [24, 112].

Поширеними є приватні листи, матеріали пропагандистські та агітаційні (листівки, заклики, відозви).

Використовуючи такі мемуарні та епістолярні джерела жертв політичних репресій, С. Білокінь зміг реконструювати основні елементи джерельної бази управління радянським державним терором [25, 496]. Натомість агітаційні матеріали антирадянського спротиву, певною мірою опубліковані, ще не піддавалися джерелознавчому аналізу. Місця зберігання таких документів – як Україна, так й інші країни, куди пощастило вивратися жертвам радянського терору.

Питання щодо інституційного виду документів антирадянського спротиву видається дуже цікавим, адже репресивно-каральні органи звітували про чисельні «центри», «групи», «блоки», «організації», «партії», в участі в яких були звинувачені жертви радянського політичного терору. Проте єдиним «інституційним» видом джерел на сьогодні можна назвати агітаційні і пропагандистські документи (відозви, листівки, звернення), дійсно підписані таємними революційними партіями.

Що ж до ідеологічних, директивних, організаційно-розпорядчих документів антирадянського спротиву, то не відомо про жоден з них.

Другу категорію складають не менш різноманітні джерела, що виникли у процесі діяльності владних інституцій та окремих осіб, які поборювали згаданий антирадянський рух, обґрунтовували репресії, проводили їх, створили сталінську імперію підневільної

праці ув'язнених – ГУЛАГ. При тому не має значення нинішні місця їхнього перебування, адже вони нині виявилися розосередженими між українськими (документи партійних, державних, репресивно-каральних органів від республіканського до місцевого рівня) та російськими (колишнім союзним центром) архівами, місцями ув'язнення, центрами дислокації об'єктів ГУЛАГу тощо. Виходячи зі специфіки таких джерел, вважаємо за потрібне розширити хронологічні рамки згаданої класифікаційної категорії до 1960-х рр. (завершення хрущовської реабілітації) та навіть 1990-х рр. – (реабілітаційні процеси в незалежній Україні).

Комплекс реабілітаційних документів (заяви громадян, довідки про реабілітацію, реабілітаційні справи, присуди, прокурорські документи), на наш погляд, виступають надзвичайно важливим джерелом дослідження, що доводить його правову безпідставність та політико-ідеологічну спрямованість. Так само доцільно опустити нижню хронологічну межу до початку 1930-х рр., адже в Україні «Великий терор» насправді почався від березня 1930 р., з процесу «Спілки визволення України».

Загалом друга виділена нами категорія є комплексом джерел офіційного/інституційного та приватного походження: від компартійних постанов до спогадів учасників репресій. Ґрунтовним носієм джерел такого характеру є науково-документальний серіал «Реабілітовані історією». В Україні він почав реалізовуватися з 1992 р. згідно Державної програми, ініційованої Національною академією наук України, Інститутом історії України НАНУ, Службою безпеки України, Українським культурнопросвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса. Архівна, пошукова, дослідницька і науково-редакційна робота над виданням здійснюється й дотепер відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», а також постанови Президії Верховної Ради України № 2256-ХІІ від 6 квітня 1992 р., постанов Кабінету Міністрів України № 530 від 11 вересня 1992 р. та № 2012 від 28 листопада 2012 р.

Проміжним результатом реалізації державної програми стало видання близько 100 томів, каталогізація відомостей понад 700 тис. репресованих громадян виявлення та оприлюднення тисяч документів про злочини більшовицького режиму. Загальним результатом наукового опрацювання проблеми державного терору радянської доби стали понад 6 тис. праць.

Пошуково-дослідницька робота, вивчення документів, їх підбор, редагування та формування книг на Черкащині здійснюється редакційно-видавничим відділом «Реабілітовані історією. Черкаська область». Об'єднавши навколо себе великий актив дослідників, краєзнавців, науковців, працівників музеїв, бібліотек, архівістів, група не тільки успішно веде дослідження архівних документів про реабілітованих громадян, а й підготувала у друк 10 книг академічного тому «Реабілітовані історією. Черкаська область» загальним тиражем 12 тисяч 800 примірників. Аналогічні українському виданню здійснюються в ще 11 пострадянських країнах: Росії, Білорусії, Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Узбекистані, Латвії, Литві, Естонії, Молдові, а також Польщі.

Висновки. Вивчення історіографії, джерельної бази, методології досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців щодо теми репресій тоталітарного режиму проти шкільної та студентської молоді сприяє теоретико-методологічному обґрунтуванню впливу політичної репресивної машини на формування світогляду підростаючого покоління в Україні, деформації соціальної структури українського суспільства. Спростовуються міфи радянської ідеології про «щасливе дитинство», «історичне покликання» української молоді.

Апробації нових прийомів вивчення джерел, систематизації фактографічного матеріалу дає поштовх розвитку інформаційних технологій. Використані методи контент-аналізу, обробки та аналізу зображень, накопичення бази даних, застосування комп'ютерно-інформативних систем поглиблюють вирішення поставлених наукових завдань.

Література:

1. Право на правду / В. М. В'ятрович, І. М. Кулик, В. В. Лошак, А. В. Шпак. Практичний poradник із доступу до архівів / Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 152 с.
2. Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні (№ 37 від 23.01.2009)». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009>.
3. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316–VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26. – С. 218.
4. Державна архівна служба України. Наказ «Про введення в дію рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» від 01.03.2016 № 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf
5. Архіви репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/?page=29>
6. Державний архів Черкаської області. Фонд Р–5625.
7. Вік репресованих у судовому порядку // Реабілітовані історією. Черкаська область.– Сміла : Тясмин, 2006. – Кн. 1. – 600 с.
8. Папакін Г. В. Джерела з історії «Великого терору»: проблеми класифікації / Г. В. Папакін // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – 456 с.
9. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: курс лекцій / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.
10. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941). Джерелознавче дослідження / С. Білокінь. – К. : 1999. – 448 с.; Його ж. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВД // Розбудова держави. – 1992. – Ч. 6. – С. 29–37; Проблеми історії України. – К. : Наукова думка, 1994. – Вип. 3. – С. 90–101.; Його ж. Про достовірність слідчих справ 1930-х років // Матеріали Міжнародного конгресу політ'язнів комуністичних режимів, Київ, 7–8 листоп. 1995 р. – К., 2001. – С. 104–112; Його ж. Управління державним терором. Реконструкція джерельної бази // Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси. – С. 496–498.
11. Олійниченко Л. Типологія судово-слідчих джерел: (на матеріалах документів органів НК-ГПУ-НКВС) / Л. Олійниченко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – 2000. – Вип. 2. – С. 211–214.
12. Пиріг Р. Я. Архівнослідчі справи репресованих як історичне джерело / Р. Я. Пиріг, О. А. Гранкіна // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки: матеріали міжнародн. наук. конф. (15–16 вересня 1994 р.). – К., 1998. – С. 38–44; Гранкіна О. Архівнослідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України: джерелознавчий аналіз складу документів / О. Гранкіна // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 174–183; Її ж. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівнослідчих справ репресованих у 1920-х – 1950-х рр. в СРСР // УІЖ. – 1997. – № 4. – С. 49–57.
13. Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівнослідчих документів / Я. С. Калакура // Архівнослідчі справи репресованих: науковометодичні аспекти використання: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 19–23.
14. Капустян Г. Інформаційні матеріали ВЧК-ГПУ як історичне джерело з вивчення суспільнополітичного життя українського села 20-х рр. / Г. Капустян // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2. – С. 465–476; Подкур Р. Ю. Особова справа співробітника ВУЧК-ГПУ-НКВД: категорії документів / Р. Ю. Подкур // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / Інститут історії України НАН України та ін.; редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 2004. – Вип. 25. – С. 396–401.
15. Галузевий державний архів СБУ: путівник. – Харків : «Права людини», 2009. – С. 13–14.
16. Подкур Р. Ю. За повідомленням радянських спецслужб / Р. Ю. Подкур. – К. : Рідний край, 2000. – 238 с.
17. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільнополітичний та історикоправовий аналіз. – Кн. 1. – К. : Либідь, Військо України, 1994. – 422 с.
18. Подкур Р. Документи органів державної безпеки УРСР 1920–1930-х років: історико-науковий аналіз / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернопіль : «Збруч», 2010. – С. 94–95.
19. Папакін Г.В. Проблемні питання джерелознавчого аналізу документальної спадщини радянського репресивнокарального апарату 1920–1930-х рр. / Г. В. Папакін (Із приводу книги: Подкур Р., Ченцов В. Документи органів державної безпеки УРСР 1920–1930-х років: історико-науковий аналіз. – Тернопіль : «Збруч», 2010. – 372 с.) // Укр. іст. жур. – 2012. – № 1. – С. 183–200.
20. Мотика Г.ж. Рец. на: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2006. 426 с. / Г.ж. Мотика // Україна модерна. – Ч. 13 (2): Війна переможців і переможених. – 2008. – К. : Критика, 2008. – С. 307.
21. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / С. О. Єфремов; упор.: О. І. Путро (гол. упор.) та ін.; Наук. ред. Е. С. Соловей; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Інст архівознавства. – К. : Газ. «Рада», 1997. – 848 с.

22. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні: (гене́за і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника / Г. О. Костюк ; пер. з англ. – К. : Смолоскип, 1995. – 508 с.
23. Мороз В. Есеї, листи й документи / В. Мороз. – К. : «Сучасність», 1975. – 286 с.
24. Шаньгіна В. С. Подписаны Лениным. Сборник документов, писем и воспоминаний / В. С. Шаньгіна. – М. : Молодая гвардія, 1970. – 112 с.
25. Білокін С. Управління державним терором. Реконструкція джерельної бази / С. Білокін // Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. : Історичні нариси. – К., 2010. – С. 496–498.

References:

1. V'yatrovich, V. M., Kulik, I. M., Loshak, V. V., Shpak, A. V. (2012). Right to the truth. Practical application for access to archivists. *Center for further development*. Lviv: Chasopys, 152. (in Ukr.)
2. Decree of the President of Ukraine (2009). «On the rossekrekrechennya, opelujednennya that vivchennya archival documents, connected with the ukrainian wilderness, political repressions and famines in Ukraine» no. 37 of January 23. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009> (in Ukr.)
3. *The Law of Ukraine «On Access to Archives of Repressive Organs of the Communal Totalitarian Regime of 1917–1991 Rocks»* from 09.04.2015 No. 316–VIII. – Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR), 2015, No. 26, 218. (in Ukr.)
4. *State service of Ukraine*. The order «On the introduction of the decision of the Board of the Ukrdergarh v. 24.02.2016 No. 1/1». – Access mode: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf (in Ukr.)
5. *Archives of the repressive organs of the totalitarian regime of 1917–1991*. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.archives.gov.ua/?page=29> (in Ukr.)
6. *State Archives of Cherkasy region*. Foundation R-5625. (in Ukr.)
7. Age of repressed in court. *Rehabilitated by history. Cherkasy region* (2006). Kn. 1. Smila: Tyasmin., 600 (in Ukr.)
8. Papakin G. V. (2012). Sources on the history of «Great Terror»: classification problems. – Political repressions in the Ukrainian SSR in 1937–1938: research reflections and interpretations. To the 75th anniversary of the Great Terror in the USSR: Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference, Kyiv, March 15, / Order: O. G. Bazhan, R. Yu. Podkur. K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 456 (in Ukr.)
9. Makarchuk, S. (1999). Written sources on the history of Ukraine. Course of lectures. Lviv: World, 352 (in Ukr.)
10. Bilokin, S. (1999). Massive Terror as a Means of Public Administration in the USSR (1917–1941). Source study. – K., 448; Its the same. Source study problems of investigating cases of the NKVD (1992). *Renewal of the state*. Ch. 6, 29–37; Problems of the history of Ukraine (1994). K. : Naukova dumka, Vip. 3, 90–101; Its the same. On the reliability of investigation cases of the 1930s (2001). *Materials of the International Congress of Political Prisoners of the Communist Regimes*. Kyiv, 7–8 November. 1995. K., 104–112; Its the same. State Terror Control. Reconstruction of the source base. Political Terror and Terrorism in Ukraine of the XIX–XX centuries: *Historical Essays*, 496–498. (in Ukr.)
11. Oliynichenko, L. (2000). The typology of the ship-sled dzherel: (On the materials of documents of the NK – GPU – NKVS organs). *Archives production. Archeography Jewels*, 2, 211–214. (in Ukr.)
12. Pyrg, R. Ya., Grankina, O. A. (1998). Archive reprisals of the history dzherelo. *Total tare and political repressions in Ukraine at 20–80-th rocks*: Mother international. sciences. conf. (15–16 September 1994). K., 38–44; Gran'kina, O. (1998). Arkhivnoslidchi help other half of the 1937 rock of the representatives of the national Menshyn of Ukraine: Dzhereloznouvnyi analiz document warehouse. *Zarchiviv VUCHK – GPU – NKVD – KGB*, № ½, 174–183; The aspects of the knowledge-bearing analysis of the archives in the 1920s–1950s. in SRSR (1997). *UIZH*, № 4, 49–57. (in Ukr.)
13. Kalakura, Ya. S. (1998). Features of source criticism of archival investigation documents. *Archivists of cases of repressed: scientific and methodical aspects of use*: Coll. sciences works. K., 19–23. (in Ukr.)
14. Kapustian, G. (2001). Information materials of the VCHK–GPU as a historical source for the study of the sociopolitical life of the Ukrainian village of the 20's. *From the archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, No. 2, 465–476; Subkur R. Y. (2004). Personal case of an employee of VUCHK–GPU–NKVD: categories of documents *History of Ukraine*: Little-known names, events, facts: Zb. Art. Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine etc. ; Editorial: P. T. Tronko (ed.) And others. – K., 25, 396–401. (in Ukr.)
15. *Branch State Archive of the SBU: Guide*. (2009). Kharkiv: «Human Rights», 13–14. (in Ukr.)
16. Subkur, R. Yu. (2000). *According to the Soviet intelligence service*. K.: Ridny kray, 238 (in Ukr.)
17. Bilas, I. (1994). Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. *Sociopolitical and historical legal analysis*. K.: Lybid, the Army of Ukraine, 1, 422 (in Ukr.)
18. Podkuru R., Chentsov V. Documents of the state security organs of the USSR of the 1920s and 1930s: source-analysis analysis. – Ternopil: “Zbruch”, 2010. – P. 94–95. (in Ukr.)
19. Papakin, G. V. (2012). Problematic issues of source study analysis of the documentary heritage of the Soviet repressive-caricature apparatus of the 1920's and 1930's. (About the book: Subkur R., Chentsov V. Documents

- of the state security organs of the USSR of the 1920s and 1930s: source study analysis. Ternopil: View. «Zbruch», 2010. – 372 pp.). *Ukr. is jury*, 1, 183–200. (in Ukr.)
20. Motika, Gz. (2006). Rat on: Ivanenko V., Yakunin V. OUN and UPA in the Second World War: problems of historiography and methodology. Dnipropetrovsk: ARTPRES, 426. *Ukraine Modern*. – P. 13 (2): The war of winners and losers (2008). K.: Criticism, 307. (in Ukr.)
 21. Yefremov, S. O. (1997). Diaries, 1923–1929 / Order: O. I. Putro (main emphasis) and so on; Science Ed. E. S. Nightingale; *National Baka of Ukraine them*. VI Vernadsky; Entrance of archival studies. K.: Gas. «Rada», 848 (in Ukr.)
 22. Kostyuk, G. O. (1995). Stalinism in Ukraine: (Genesis and Consequences): *Research and observation of the contemporary* / Per. from Eng. K., Smoloskyp, 508. (in Ukr.)
 23. Moroz V. (1975). *Essays, letters and documents*. Publishing house «Modernity», 286. (in Ukr.)
 24. Shangina, V. C. (1970). Signed by Lenin. *A collection of documents, letters and memoirs*. M.: Young Guard., – 112. (in Rus.)
 25. Bilokin, S. (2010). Management of State Terror. Reconstruction of the source base. *Political Terror and Terrorism in Ukraine of the XIX–XX centuries: Historical Essays*. K, 496–498. (in Ukr.)

KOROL R. V.,

HISTOROGRAPHY, SOURCE BASE, AND METHODOLOGY OF RESEARCH THEMES OF THE REPRESSION OF TOTALITARY MODE ON SCHOOL AND STUDENT YOUTH

The historiography and sources of repressions of the totalitarian system of state power of the 20th century concerning Ukrainian political criminals aged 12 to 25 years are investigated.

An author analyses the legislative process of overcoming of ideological limitations in historical researches, summarizes the open archived sources about the repressions of the totalitarian state against a rising generation. The list of the archived funds of the Record office of the Cherkasy area, in that the actual presence of the archived information of repressive organs is educed and set for period 1917–1991 is illustrated. Accented, that a mainspring base for researchers the declassified documents of state became and to the archive of CK of communist Party of Ukraine, her local party committees, materials of the archived subdivisions of former Committee of state security of UKRAINE. In funds open for working hundred documents of party-official of cheka control and punitive system are again stunelee mosynary students and students. On the basis of study of the declassified businesses an author asserts that state terror, propaganda and education, were directed against Ukrainians from the first years of life in the state. The representatives of the young generation, that argued against official canons in force of domestic traditions, education, religious persuasions, were declared criminals. Drawn conclusion, that objectively it repressions felt strongly about the future ukrainian people.

Key words. *Historiography, source base, methodology of research archived, establishments, declassified documents, repressions, historical justice.*

*Надійшла до редакції 12.11.2018
Затверджена до друку 22.11.2018*

**УДК 97(477)“1932/1933”:341/485(161.2):323/281(045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-1-77-85**

ЧАБАН Анатолій Юзефович,
доктор історичних наук,
професор кафедри археології
та спеціальних галузей історичної
науки Черкаського національного
університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: achaban0909@ukr.net